

© כל הזכויות שמורות לרחל בן דוד

2018

אין לשכפל, להעתיק, לצלם או לאחסן,
בכל דרך או אמצעי אלקטרוני אחר,
כל חלק שהוא מספר זה.

ט.ל.ח.

כמובן שזכויות היוצרים על המאמרים עצמם שייכים לכותביהם, ולכן הם לא נכללו כאן.

מהדורה 1

ספטמבר 2021

www.rachelbd.co.il | rachelbd.center@gmail.com

חיים לבנון 55 ת"א | 054-5411385 | חפשו אותנו: רחל בן - דוד

תוכן

0. לאומיות.....4
1. ריבוי זהויות במזרח התיכון / ברנרד לואיס.....8
2. אנפתאח והפולמוס על זהותה התרבותית של מצרים / מיטל יורם.....**שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.**
3. סוריה – מעוז הערבית: אתגר החילוניות ומענה האסלאם / אייל זיסר.....**שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.**
4. ירדן- בסבך השבטיות, הירדניות, הפלסטיניות והאסלאם / אשר ססר.....**שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.**
5. לאומיות איסלאמית באיראן: מהפלהווים לרפובליקה האיסלאמית / ליטבק מאיר.....**שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.**

הקדמה

היי! נכון שהחוברת מקלה על הלמידה אבל הנה כמה המלצות כדי שיהיה לך יותר קל להבין את החומר:

1. יש לקרוא את המאמרים: בנוסף למיקודית, קיבלת גם קישור למאמרים. נכון שהחוברת מכסה את המאמרים, אבל אין כמו לקרוא את המקור. מומלץ לקרוא את המאמרים אחרי שקוראים את הניתוח. זה עושה סדר.

2. זה לא סיכום – זה ניתוח: אני לא סיכמתי את המאמר מילה במילה ולא דווקא לפי הסדר. אני ניתחתי את המאמר לפי שאלות המחקר שלו והנושאים המרכזיים. לכן, יש בחוברת הזו הרבה מההבנה שלי את המאמר. אני מנוסה בניתוח מאמרים, אבל בכל זאת, כדאי לומר זאת.

3. לא להמר – יש ללמוד את כל המאמרים: בבגרות יש 3 שאלות על שלושה מאמרים שונים. אתם צריכים לענות על שתי שאלות. אם אתם מהמרים, והמאמר שהימרתם עליו מופיע בבחינה, לא תהיה לכם בחירה. כל שאלה שווה 50 נקודות. צריך ללמוד את כל המאמרים היטב ולאפשר לעצמכם בחירה.

בנוסף, החל משנה שעברה הוחלט כי יהיו שאלות המשלבות בין המאמרים השונים! שימו לב לנקודות הדמיון בין המאמרים.

4. מבנה תשובה: יש להשתמש בשאלה כמשפט הפתיחה, ולענות בצורה מסודרת על כל אחד מחלקי השאלה. חשבו על הבוחר כאשר אתם כותבים את התשובה. אם אתם כותבים מסודר ובסעיפים, קל לבוחר להבין ולתת ניקוד.

5. מסגרות אפורות - כאשר מופיע מידע במסגרת אפור בהיר, מדובר על הבהרות שלי למונחים שמופיעים במאמר. לעיתים מוזכרים במאמרים אירועים, דמויות וכו' שחשובים להבנת המאמר. כדי להקל עליך בלמידה, הוספתי את ההבהרות בגוף המאמר. לכן לפעמים נוצר מצב שהסיכום ארוך מאוד (לפעמים יותר מהמאמר עצמו). בעיקרון אין צורך לדעת את הרחבות אלה לבגרות, אבל הן מסייעות בבניית התמונה המלאה והבנת המאמר.

0. לאומיות

היום בעולם יש כ 200 מדינות עצמאיות והרצון של כל עם לחיות במדינה משלו נראה לנו טבעי וברור. לא תמיד היה המצב כך. הלאומיות היא תופעה מודרנית שהתחילה להתפתח במאה ה 19. מדינת הלאום היא מדינה עצמאית, ריבונית שרוב אזרחיה הם בני אותו לאום, בעלי עבר משותף, המזדהים עם אותם ערכים וסמלים. המדינה שייכת לעם כולו. העמים פיתחו תודעה לאומית, כלומר אנשים בעלי מאפיינים משותפים הבינו שהם בעצם שייכים לאותו העם.

מושגי יסוד

לאומיות

הלאומיות היא הרצון המשותף של עם מסוים לחיות יחדיו במדינה ריבונית. הלאומיות היא החיבור בין הרגש הלאומי לבין הדרישה הפוליטית למדינה עצמאית לאותו העם. הלאומיות היא האידיאולוגיה של התנועות הלאומיות, תפישת העולם הכוללת של הלאום.

לאומיות אתנית

הלאומיות האתנית מבוססת על מאפיינים שאינם פרי בחירה כגון: מוצא (קרבת דם), שפה, מנהגים, דת והיסטוריה. כלומר, היחיד נולד לתוך הלאום ולא בוחר בו. לכן לאומיות זו נקראת גם לאומיות סגורה. לאומיות זו מאפיינת עמים עתיקים כמו היהודים, היוונים והגרמנים.

לאומיות פוליטית

הלאומיות הפוליטית (אזרחית) מבוססת על מאפיינים שהם פרי בחירה כגון: חוק, ערכים, זכויות ונאמנות. הלאומיות האזרחית נולדה במהפכה הצרפתית כאשר ניתנה האפשרות לאנשים לבחור ולהצטרף ללאום הצרפתי. לאומיות זו מבוססת על רצון משותף של אזרחים ליצור לעצמם מסגרת מדינית ללא קשר לקבוצה אתנית מסוימת וללא עבר היסטורי משותף. הלאומיות האזרחית היא לאומיות וולונטרית (רצון חופשי להצטרף): היחיד יכול לבחור את האומה אליה הוא רוצה להצטרף בהתאם לחוק (נקראת גם לאומיות פתוחה, כי היא פתוחה לכל אדם). הלאומיות בארה"ב היא לאומיות פוליטית אזרחית. השותפות מבוססת על ערכים משותפים של שוויון בפני החוק, חופש וזכויות הפרט.

מדינה לאומית

מדינה שהוקמה על ידי לאום. כל מדינות הלאום בעולם מבוססות על לאומיים אתניים, למעט ארצות הברית וצרפת שהוקמו על ידי לאומים פוליטיים.

מרכיבי התנועות הלאומיות / המאפיינים המלכדים את בני הלאום

במהלך המאה ה-19 קמו תנועות לאומיות רבות שנלחמו במטרה להשיג עצמאות. כדי לחזק את הרצון המשותף ולהצדיק את המאבק הלאומי, העמים טיפחו ועיצבו לעצמם מאפיינים מיוחדים שיבדילו אותם מן העמים האחרים ויכיחו את צדקת מאבקם. המאפיינים הבולטים של כל התנועות הלאומיות הם:

תודעה לאומית

ההכרה של אדם בשייכותו ללאום מסוים והכרתו בייחודו של לאום זה. האדם מרגיש הזדהות עמוקה עם ערכי הלאום ועם מולדתו. הוא מודע שהוא שייך ללאום זה. רק לאום שמצליח לפתח תודעה לאומית בקרב חברי הלאום מצליחה לנהל מאבק להקמת מדינה עצמאית. התודעה הלאומית גורמת לבני הלאום להתעורר ולהאבק למען הקמת המדינה שלהם. כלומר, התודעה הלאומית גורמת לבני הלאום לצאת למאבק להקמת מדינה לאומית.

איך מפתחים תודעה לאומית?

1. שפה.
2. סמלים לאומיים ותרבות לאומית.
3. מערכת חינוך לאומית ותנועות נוער.

מולדת

הטריטוריה שבה הלאום שואף להקים את מדינתו. זוהי המולדת שבה הוא נוצר, בה התרחשה ההיסטוריה ושם נוצרה זהותו. המילה "מולדת" מביעה את הקשר הרגשי שיש ללאום לאותה טריטוריה. זוהי "ארץ האם" או "ארץ האבות", הארץ שאליה הלאום מרגיש שייך והוא מרגיש שהיא שייכת לו, הוא קשור אליה כמו ילד שקשור להוריו, בטריטוריה זו הוא מרגיש בבית, על אדמתה הוא נלחם על עצמאותו ובאדמתה נקברו אבותיו.

הטריטוריה היא ה"דבק" המחבר את התושבים השונים של העם. כולם יוצאים להגנת ארצם בעת הצורך. המולדת היא לא רק פיזית (הרים, ימים, נהרות, יערות, כפרים וערים) אלא המולדת היא נכס רגשי של אהבה וגאווה, קשר לדורות הקודמים, להיסטוריה ולמייסדים.

שפה

מטרת השפה היא לאחד את הלאום ולייחד אותו מלאומים אחרים. השפה מאפשרת להעביר מסרים, להנחיל אידיאולוגיה, תרבות ומסורות שיוצרים את הלאום. עד המאה ה-19 הייתה השפה הלטינית השפה הרשמית באירופה. בנוסף לה, בכל איזור היה ניב מקומי אותו דיברו התושבים (לא הייתה השפה "הצרפתית" או "האיטלקית" כמו שאנחנו מכירים אותה כיום). התנועות הלאומיות רצו להנהיג שפה אחת יחידה במדינה, שתחליף את כל השפות

האזורים ותבטל את הלטינית, שהייתה מזוהה עם "הסדר הישן" (המלוכה). לכן, שפות עתיקות שלא היה בהן שימוש ("החייאת שפה") או שפות שהיו בשימוש חלקי בלבד הפכו לשפות לאומיות. התנועות הלאומיות השקיעו משאבים רבים **בחינוך לאומי** על מנת ללמד את הילדים בשפה הלאומית. השימוש בשפה זו הביאה לכך שכל בני הלאום דיברו, כתבו, וחלמו על עתיד הלאום באותה השפה.

סמלים לאומיים

מבטאים את השייכות של הפרט ללאום. מטרת הסמלים היא לחזק את תחושת ההשתייכות והזהדה של בני הלאום עם מולדתם. בנוסף, **הסמלים מסייעים בחינוך האזרחים**: הם מעוררים רגשות בקרב בני הלאום, משבחים את המולדת וההיסטוריה של הלאום, מדגישים את ההקרבה של בני הלאום למען המולדת, את המאבק לעצמאות ואת הערכים המרכזיים של כל לאום. הסמלים הלאומיים מועברים באמצעות **עצרות, חגיגות, טקסים, ספרות, רדיו, קולנוע וכו'.** המדינה דורשת לכבד את הסמלים ולהיות נאמן להם.

בהמנונים ובשירי המולדת מדגישים את המאבק לעצמאות המולדת או הגעגוע למדינה עצמאית ולמולדת. שירים אלו משתמשים במנגינות עממיות. בהמנונים יש לרוב **קריאה למאבק, תקווה לחירות לאומי ותחושת סולידריות.**

הדגלים הם סמל לעצמאות המדינית של הלאום והם מקור לגאווה לאומית. לדוגמה, הדגל הצרפתי משלב את הצבעים של המלוכה הצרפתית וצבעי העיר פריז.

בפסלים ובאנדרטאות מדגישים את ההקרבה למען המולדת. הנפילה בקרב היא המחיר שבני המולדת צריכים לשלם כדי לשמור על עצמאותם. **פולחן הנופלים** גורם לבני הלאום להזהות עם גיבורים לאומיים ואירועים היסטוריים. טקסים וימי זיכרון מאחדים את בני הלאום **ונותנים משמעות לאומית למוות של הגיבורים והלוחמים.**

מסורת, תרבות והיסטוריה

הלאומיות משתמשת במורשת התרבותית העממית כדי לגבש את הזהות הלאומית של העם (במנגינות, ריקודי עם, תלבושות מסורתיות, אגדות, מנהגים וגיבורים מיתולוגיים). המטרה היא **לחנך את העם לערכי הלאום** (ערכים של גבורה, צדק, מוסריות והקשר למולדת) וליצור זהות לאומית היסטורית המשותפת לבני הלאום מאז ומעולם. ההקרבה של הגיבורים במיתוסים ההיסטוריים דומה להקרבה של בני הלאום בעידן הנוכחי.

כל אלה **מעצבים את הזהות הלאומית, מלכדים את הלאום, מחנכים את הדורות הבאים ומעבירים את המורשת לבאים אחריהם.**

פאן איסלאם - איחוד כלל המוסלמים בעולם תחת שלטון דתי מוסלמי ללא גבולות טריטוריאליים, בשאיפה לאסלם את כל העולם.

פאן ערביות – איחוד כל המדינות על בסיס ערבי. פאן הערביות נולדה כתוצאה מהצורך להתמודד מול היהדות "הבינלאומית" שתמכה בהקמת מדינת ישראל. הייתה תחושה שאם המדינות הערביות יתאחדו יהיה להם כוח להתנגד לעמדתו של העולם. בפאן ערביות המדינות מוותרות על ההיסטוריה הלאומית שלהן. לדוגמה: מצרים במקום להיות מצרית, הפכה לערבית.

1. ריבוי זהויות במזרח התיכון / ברנרד לואיס

שאלות המחקר של המאמר

מטרת המאמר היא להציג את **המורכבות והרבגוניות** של הזהויות שאדם יכול להחזיק בהן באזור המזרח התיכון.

המאמר מציג את הקושי לדון בזהות הלאומית של תושבי האיזור ומסביר את המורכבות שלה בעיקר מתוך כך שאנו, כאירופוצנטרים, דנים בה במונחים של שפה השייכת לתרבות אחרת. השפה העכשווית של הזהות הפוליטית לקוחה כמעט כולה מתולדות מערב אירופה. [הרעיון הלאומי הוא התפתחות אירופאית והחוקרים שופטים את הלאומיות באיזור המזרחית בעיניים אירופאיות תוך השלכת התרבות האירופאית על התרבות באיזור].

כותב המאמר טוען כי יש שתי קטגוריות לפיהן הוגדרו בני אדם: **השתייכות לדת או נתינות למדינה**.

המצב במזרח התיכון כיום

כיום יש במזרח התיכון **שלוש רמות של תודעה עצמית**:

1. **רמת המדינה הריבונית**: לדוגמה: סוריה, עיראק, ירדן, ערב הסעודית. למרות שחלק ממדינות אלה הן יצירה מלאכותית של מדינות אירופאיות, הן נותרו מדינות ריבוניות.
2. **פאן ערביות**: שאיפה לאחדות כלשהי, גדולה יותר, נעלה יותר, טהורה יותר מבחינת התפיסה של השליטים, גדולה ונקייה יותר מהפוליטיקה של המדינות כשלעצמן. כיום, פאן ערביות זו אינה חזקה ונמצאת בתהליך של גסיסה והיעלמות.
3. **פאן אסלאמיות**: כותב המאמר אינו דן בנושא.

הרמה של המדינה הריבונית הולכת כיום ונחלשת. אין התמזגות של מדינות ליישות גדולה יותר (פאן ערבית או פאן איסלאמית) אלא יש תהליך של **התפוררות המדינות ליישויות קטנות יותר**: לא עם אלא יותר שבט ומשפחה, לא קהילה אלא כת, לא לארץ אלא לשכונה. לדוגמה: בלבנון ניתן לראות אזור נגד אזור, קהילה נגד קהילה, סיעה נגד סיעה.

פרוטוקולי לוזאן – 1923: השתייכות דתית

הסכם לוזאן

הסכם שלום שנחתם ביולי 1923 בעיר לוזאן בשוויץ בין תורכיה, יוון, איטליה, בריטניה וצרפת. מטרת ההסכם היה להסדיר את גורל "אסיה הקטנה", חלקה האסיאתי של תורכיה, לאחר התפרקות האימפריה העות'מנית בסיום מלחמת העולם הראשונה ומלחמת העצמאות של תורכיה. בסיום מלחמת העולם הראשונה התפרקה האימפריה העות'מנית ובשטחיה קמו מדינות לאומיות חדשות.

ב 1919 נוסדה התנועה הלאומית התורכית, והחלה מלחמה בין תורכיה-יוון, תורכיה – ארמניה, תורכיה -צרפת.

עיקרי ההסכם (הנוגעים לנושא שלנו)

- הכרה בעצמאותה של תורכיה.
- המיעוט היווני שחי בשטחי תורכיה והמיעוט התורכי שחי בשטחי יוון – בעלי זכויות מיעוט במידנה.
- נקבע חילופי אוכלוסייה בין שתי המדינות: 1.2 מיליון יוונים נאלצו לעזוב את תורכיה ולשוב לשטחי יוון. 600,000 תורכים נאלצו לעזוב את יוון ולשוב לתורכיה.

בהסכמי לוזאן נקבע על חילופי אוכלוסין של כ 2 מיליון אנשים, **ללא מתן זכות שיבה**: יוונים נשלחו מתורכיה ותורכים נשלחו מיוון.

קריאה מעמיקה בפרוטוקול הועדה מעידה על כך **שהיו אלו חילופי מאמינים של שתי דתות ולא חילופים של חברי שתי קבוצות אתניות**. בפועל עברו חברי הכנסייה האורתודוקסית היוונית שהיו נתינים תורכים ומוסלמים שהיו נתינים יוונים.

כאשר בודקים את הכנסיות ובתי הקברות של חברי הכנסייה האורתודוקסית היוונית בתורכיה, ניתן למצוא כיתוב באותיות יווניות בכנסיות ועל המצבות, אך למעשה המילים עצמן הן בטורקית.

מילים שאנו מקבלים באופן טבעי כמונחים אתניים או מונחים אתניים-לשוניים, הן מילים מודרניות במזרח התיכון, שעדיין לא הוטמעו במלואן.

דרך בדיקת מילים אלו ניתן אולי לנסות ולהבין מה בדיוק החליפו ביניהן יוון ותורכיה?

רום

היוונים בתקופה נקראו "רום", אבל פירוש המילה במקור אינה יוונים אלא רומאים. הרומאים שלטו באיזור תחת "האימפריה הביזנטית". הביזנטים קראו לעצמם "רומאים" ביוונית. רומאים היו חברי האימפריה הרומית המזרחית בה שלטה הכנסייה האורתודוקסית.

האימפריה הביזנטית

אימפריה שנוצרה מפיצול האימפריה הרומית בשנת 395 לפנה"ס, והייתה קיימת עד שנת 1453, השנה בה נכבשה בירת האימפריה קונסטנטינופול בידי התורכים העות'מנים.

האימפריה הביזנטית הוא שם מאוחר שניתן לה. בתקופה היא פשוט נראה "רומא" או "רומאניה".

השם "האימפריה הביזנטית" מגיע משם העיר היוונית הקדומה ביזנטיון, שהייתה במקומה של קונסטנטינופול.

מילת

בתורכית פירוש המילה קהילה דתית אוטונומית. הקהילה הראשונה הייתה הקהילה היוונית. המילת היווני כלל, בנוסף על היוונים, גם סרבים, בולגרים, אלבנים ומספר ערבים. **המילת היווני היה המילת היווני האורתודוקסי ולא המילת היווני האתני.** התורכים החלו לקרוא לעצמם תורכים רק לאחר מלחמת העולם הראשונה. הם קראו לשפתם תורכית אבל מבחינה לאומית הם לא היו תורכים. בדיוק כפי שהערבים קראו לשפתם ערבית אבל לא קראו לעצמם ערבים. **אלה היו מונחים תרבותיים ולא אתניים.** פירוש המילה "ערבי" בעולם הערבי היה עד המאה ה-19 – בדוואי.

הנתינות במדינה – אירופה מול המזרח התיכון

לאום

כאשר בוחנים מדינות אירופאיות שונות, ניתן לראות כי יש פערים במשמעות ההגדרות גם בין מדינות אירופה השונות.

לדוגמה: בצרפתית ובאנגלית המילה nationality היא **ההגדרה המשפטית הציבורית של זהות האדם**, מה שמופיע לו בדרכון. בגרמנית ורוסית לעומת זאת למילה יש **משמעות אתנית ותרבותית**.

אזרח

המילה אזרח באה ממקור יווני-רומי.

יש שפות, כמו ערבית, תורכית ופרסית, בהן אין את המילה "אזרח", citizen או "אזרחות". המילה לתיאור האזרח היא "בן ארץ".

המילה אזרח לא קיימת במזרח התיכון כי המושגים של "אזרח", "אזרחות", "עיר" שייכים למסורת פוליטית שונה לחלוטין מזו הקיימת במזרח התיכון (של דמוקרטיה וערי פוליס).

מולדת

מילה משמעותית מאוד במסורת המערבית. היא מגדירה זהות ונאמנות לטריטוריה מסוימת, התרפקות על עבר, משפחה, חברים קרובים, מקום אליו יש חיבה סנטימנטלית (מולדת מהשורש ו.ל.ד, שייכות משפחתית, קרבה עזה של האזרח למולדת, "ארץ האבות", אוהבים את המולדת כפי שאוהבים אם ואב).

בערבית המילה "וטן" מתארת חבל ארץ, מחוז, מקום בו נולד האדם. **אין למילה זו הקשר מדיני**. להיפך, יש **שליטה של כל הקשר מדיני** כי מבחינת הערבים מדינה היא **המעטת ערך**. בחברה הערבית האדם הגדיר את עצמו על פי **השושלת שלו**, ולא על פי המקום בו נולד.

אפשר לראות את הפער בין הגישות גם בתארים של השליטים:

- **באירופה**: "מלך אנגליה", "מלך צרפת", "מלך ספרד". כלומר, הממלכות הן **ממלכות טריטוריאליות** ולכל אחת יש **שפה משלה**. לדוגמה: אגליה היא ארצם של דוברי האנגלית.

- **במזרח התיכון**: לשליטים יש תארים מורכבים וארוכים, אבל הם לא תארים טריטוריאליים. בני הממלכה מעולם לא אמרו "השאה (=מלך) של פרס", או "הסולטן של תורכיה", כי הייתה זו הקטנה שלהם. הגדרה טריטוריאלית הביעה זלזול והציגה את השליט כשליט מקומי בלבד, ולא כשליט העליון של האסלאם. בחברה זו התארים הטריטוריאליים החלו רק בתקופה מאוחרת יותר, ל המאה ה 19.

גם הזהות האתנית נחשבה כהמעטת ערך, והשתמשו בה בעיקר אנשים מהמעמד הנמוך: עבדים, פילגשים, וכו'. אנשים מכובדים ונכבדים לא השתמשו בה.

אומה

המילים "ארץ" ו"אומה" הן מילים שכמעט אין ביניהן הבדל בתרבות המערבים. זהו הגורם הבסיסי הקובע את הזהות של האדם. לדוגמה: דנים החיים בדנמרק ודוברים דנית. לדגם זה אין אחיזה במזרח התיכון.

העולם המערבי מנסה להגדיר את מדינות ערב על פי אותו הדגם, רק שדגם זה לא חל שם. אין בערבית מילה להגיד "טוניסיה" או "אלג'יריה", אלא כמקומות פיזיים.

המדינות במזרח התיכון

במפת המזרח התיכון, המקום בו קמו הציביליזציות הראשונות בהיסטוריה האנושית, כמעט כל השמות הם חדשים – מיובאים או מומצאים. חלקם הגדול אפילו לא תואם את התרבות המזרח-תיכונית.

- **סוריה** – שם יווני שהמקור שלו אינו ידוע. הופיע לראשונה עם התפשטות ההלניזם והמשיך לשמש גם באימפריה הרומית. לאחר שהערבים כבשו את הארץ הוא נעלם, וחזר שוב במאה ה 19 כשהצרפתים הכריזו על המנדט שלהם בסוריה לאחר מלחמת העולם הראשונה.

- **לוב** – ביוון העתיקה היה שם נרדף לאפריקה. נעלם עם הכיבוש הערבי וחזר לאחר הכיבוש האיטלקי את האיזור.

- **ירדן** – שם של נהר.

- **לבנון** – שם של הר.

- **פלסטינה** – תיאור של חלק מסוריה בו ישבו הפלישתים.

- **ישראל** – שם עתיק אך לא רציף.

כל שיטת המדינות והזהויות שהיא מגדירה היא עניין חדש ומלאכותי, וכך גם תוחמו המדינות במזרח התיכון.

הקווים במפת המזרח התיכון הם קווים ישרים יחסית, שנקבעו על המפה ע"י מדינאים זרים. לכן, יש אי ודאיויות רבות לגבי מהי הזהות המזרח תיכונית.

לשם השוואה, באירופה יש גבולות טבעיים (נהרות, הרים) או גבולות שנקבעו לאחר סדרת מלחמות שנמשכה מאות בשנים והכתיבה את הגבולות.

שאלת הנאמנויות

למי האדם להיות נאמן? למי עליו לציית? למי עליו לשלם מיסים?

ההיסטוריה מלמדת כי יש שתי הגדרות של נאמנות:

1. נאמנות דתית – במזרח התיכון הדת הייתה גורם נאמנות מכריע, בעיקר בשלושת הדתות הגדולות (נצרות, אסלאם, יהדות).

2. נאמנות לשושלת – אדם חייב לציית לשליט המקום בו הוא חי. השלטון עובר בין השליטים בירושה.

באסלאם, בעיקרון, השושלת לא אמורה לעבור בירושה אלא להיות ריבונית נבחרת. אבל, ב 14 המאות האחרונות השושלת היא מקור הלגיטימיות של השלטון במדינות השונות. במדינות מוסלמיות רבות השליטים המקומיים מנסים לבסס את זכות הירושה של ילדיהם (לדוגמה: בסוריה חאפז אל אסד). מנהיגות מהפכנית שושלתית היא חידוש.

השפעות האירופאיות על המזרח התיכון

נראה כי הנאמנות היום באיזור המזרח התיכון הושפעה רבות מהחשיפה לתרבות האירופאית, בעיקר למהפכה הצרפתית שהביאה את הססמה: "חירות, שוויון ואחוה" שפירושו בפועל היה לאומיות.

המהפכה הצרפתית

במאי 1789 התכנסה בוורסאי (ליד פריז) אסיפת המעמדות שכללה את האצולה, הכמורה ונציגי העם הפשוט. אסיפה זו לא הייתה שוויונית והעם הפשוט דרש לקבל שוויון זכויות. עד אז, העם, שהיה רוב האוכלוסייה (כ 98%), לא קיבל זכויות אבל נשא ברוב החובות. רוב הזכויות היו של האצילים (דוכסים, רוזנים) ושל הכמורה (אנשי הדת). המלך לא נכנע לדרישות, ונציגי המעמד השלישי (העם) פרשו מאסיפת המעמדות והכריזו על עצמם כעל "האסיפה הלאומית" של צרפת.

האסיפה הלאומית ייצגה את האומה וקיבלה את סמכותה מן העם. העם ביטל את המלוכה והקים רפובליקה עצמאית בה ישלוט העם הצרפתי.

האסיפה פרסמה את "הצהרת זכויות האדם והאזרח" המבוססת על רעיונות תנועת ההשכלה, בה נקבע כי העם הוא הריבון, שכל האזרחים שווים ושיש לאפשר לכל אזרח חופש ביטוי והבעת דעה. הם קבעו שתפקיד המדינה הוא לשמור על זכויות האזרחים.

מדוע זה גורם ללאומיות?

המהפכה הצרפתית היא הירייה הראשונה שהזניקה את הלאומיות באירופה. המהפכה הובילה לאיחוד כל הצרפתים סביב מטרה משותפת, שפה משותפת וסביב סמלים לאומיים משותפים. היא איחדה את העם כולו סביב המאבק להקמת מדינה. מהפכה זו הייתה דוגמה והשראה לעמים אחרים, והיא הראתה להם שניתן להצליח במאבק לאומי.

פטריוטיות

השליטים במזרח התיכון חשבו שהפטריוטיות (הנאמנות לשליט הארץ המוגדרת לפי ארץ) יוכלו לסייע להם לבסס את שלטונם. לדוגמה:

- במצרים – הארץ היחידה במזרח התיכון שיש לה זהות היסטורית ברורה (מצרים העתיקה), הייתה בעלת גבולות גיאוגרפיים ברורים והיסטוריה משותפת. שליטי מצרים חשבו שיכולו לגבש יישות מדינית מצרית נפרדת.

- העות'מנים – לאומיות ופטריוטיות יעזרו להם לגבש את הרכיבים השונים של האימפריה.

אבל, בניגוד לציפיותיהם, הפטריוטיות של מערב אירופה לא השתלבה בתנאי האיזור.

לאומיות

השפעה נוספת של מערב אירופה הייתה הלאומיות: היא לא מוגדרת על פי ארץ ושליט אלא על בסיס מאפיינים (אמיתיים או מדומיינים) שאינם פרי בחירה: שיוך אתני, שפה, מוצא ותרבות משותפים. (האדם לא בוחר מהו השיוך האתני שלו, מה תהיה שפת אמו, אילו מנהגים ותרבות יהיו לו. כל אלו עוברים בירושה והם מאפיינים שאינם פרי בחירה).

גם ללאומיות באירופה עצמה יש דגמים שונים:

- במערב אירופה – לדוגמה, בריטניה וצרפת, הלאומיות היא ליברלית, פתוחה, ויש פרלמנט (בית נבחרים). בית הנבחרים היה זה שזכה בנאמנות של בני הלאום.

- במרכז במזרח אירופה – לא הייתה ליברליות ולא פרלמנטים. האומה הייתה מפוצלת בין יישויות ריבוניות מרובות. לעיתים הנאמנות לשליט התפרשה כנאמנות לשליט מדכא וזר. (לדוגמה: איחוד גרמניה בה אוחדו הנסיכויות בכוח תחת ביסמארק).

איך עברה הלאומיות מאירופה למזרח התיכון?

1. השפעת מהפכות "אביב העמים" 1848

במזרח התיכון הלאומיות הייתה דומה יותר למצב במרכז ובמערב אירופה. בנוסף, הייתה השפעה ישירה חלקית על העמים במזרח התיכון. בשנת 1848, לאחר "אביב העמים", הונגרים רבים ומעט פולנים עברו לחיות תחת השלטון העות'מני ונהנו מהשפעה.

אביב העמים - 1848

גל מהפכות לאומיות שפרץ באירופה בשנת 1848. במהפכות אלו קראו התנועות הלאומיות לביטול "הסדר הישן", קבלת זכויות אזרח ושוויון בפני החוק. התנועות הלאומיות דרשו זכות להגדרה עצמית והקמת שלטון ריבוני. ההמונים יצאו כנגד השליטים.

מהפכות "אביב העמים" נכשלו ברובן כי התנועות הלאומיות לא הצליחו לגייס את ההמונים למאבק ונתקלו בבעיות כלכליות. בנוסף, המלוכה והאצולה דיכאו בקלות יחסית את המהפכות ואת הניסיון להקים משטרים חדשים.

מדוע זה גורם ללאומיות?

למרות הכישלון הצליחו המהפכות, בטווח הארוך, לגרום לסדקים ב"סדר הישן" והפיצו את רעיונות הלאומיות והליברליזם ברחבי היבשת. התנועות הלאומיות הלכו והתחזקו.

אחד הפולנים, הרוזן בוז'ינסקי שהפך להיות ג'לאל א-דין פאשה, העתיק את הלאומיות הפולנית הרומנטית לתורכיה, והפך לאחד ממייסדיה האידיאלוגיים של הלאומיות התורכית.

2. השפעה אידיאולוגית

כותב המאמר רק מציין כי הייתה השפעה של הפאשיזם והנאציזם, ולאחר מכן של הסוציאליזם והקומוניזם על המזרח התיכון, אך לא דן בהשפעות אלה במסגרת מאמר זה. הוא כן מציין כי אלו היו גורמים בעלי חשיבות בעיצוב הזהות הלאומית והליכוד הלאומי.

הגדרה עצמית = הגדרת הזולת

כאשר אדם מגדיר את עצמו הוא בפועל מגדיר את הזולת. לדוגמה:

- אם אדם הוא בן דת אחת, אז הזולת הוא בן דת אחרת.
- אם ההגדרה היא על פי ארץ, אז אפשר לראות בפרוטוקולים של לוזאן (עליהם דנו בתחילת המאמר) כי היוונים והתורכים שהועברו ממקום למקום, לא היו על פי ההגדרה הטריטוריאלית בני מיעוטים שהוחזרו לארץ מוצאם אלא בני מיעוטים שגורשו לגלות.

הגורמים המסייעים ליצור תחושה לאומית וזהות לאומית

במהלך 150 השנים האחרונות, היו כמה רכיבים שתרמו לשינוי זהויות:

1. הצבא – בעיקר גיוס החובה. בעבר גיוס חובה היה רק בשעות חירום ומלחמה. כיום, גיוס חובה הוא עניין של שגרה במזרח התיכון, וזוהי אחת מההשפעות האירופאיות. גיוס החובה מסייע ליצור זהות משותפת ונאמנות משותפת בקרב החיילים. בצבא יש אנשים מאוכלוסיות שונות ומעמדות שונים.

2. סממנים לאומיים – דגלים, המנון.

3. חינוך – החינוך המודרני הוא מקיף יותר, יותר גברים מקבלים חינוך ובחלק מהמקומות החלו גם נשים לקבל חינוך. כך נוצרת תחושה של זהות לאומית משותפת וניתן להעביר את המסרים הלאומיים.

4. היסטוריה / גילוי העבר – בעיני המוסלמים ההיסטוריה המוסלמית היא החשובה. הצאצאים של התרבויות הקדומות ביותר בעולם גדלו על שרידיהן אך לא למדו דבר על הכתבים בהם נכתבו הכתובות ששרדו ואו על ההיסטוריה הקדומה. תהליך חשיפת העבר הייתה בתחילה אך ורק ע"י המחקר שבוצע במערב. לדוגמה: פיענוח כתב ההירוגליפים המצרי היה ע"י הצרפתים והבריטים. למעשה, המערב הוא זה שהמציא למצרים, לעיראקים, לפרסים ולאחרים תחושה של רציפות והמשכיות בין הארץ ותושביה.

שאלות חזרה

שאלה 1

- א. הצג את הגורמים המסייעים ליצור תחושה של זהות לאומית.
- ב. כיצד השפיעה הלאומיות האירופאית על הלאומיות במזרח התיכון?

שאלה 2

- א. לדעת כותב המאמר יש שתי קטגוריות לפיהן הוגדרו בני אדם: השתייכות לדת או נתינות למדינה. כיצד הפרוטוקול של לוזאן משנת 1923 ממחיש זאת?
- ב. כיצד ההגדרות של המושגים "לאום", "אזרח" ו"מולדת" שונות בין אירופה והמזרח התיכון?

תשובות אפשריות

שימו לב! תשובות נוספות המבוססות על תוכן המאמר, יכולות להתקבל.

שאלה 1

- א. הצג את הגורמים המסייעים ליצור תחושה של זהות לאומית.
  - הצבא וגיוס החובה מייצרים זהות ונאמנות משותפת.
  - סממנים לאומיים: דגל, המנון
  - חינוך לאומי כדרך להעברת מסרים
  - היסטוריה משותפת וחשיפת העבר המשותף.
- ב. כיצד השפיעה הלאומיות האירופאית על הלאומיות במזרח התיכון?
  - השפעת מהפכות אביב העמים – כולל מעבר ישיר של אחד ממייסדי הלאומיות התורכית
  - השפעה אידיאולוגית – פאשיזם ונאציזם
  - השפעת רעיונות המהפכה הצרפתית

שאלה 2

- א. לדעת כותב המאמר יש שתי קטגוריות לפיהן הוגדרו בני אדם: השתייכות לדת או נתינות למדינה. כיצד הפרוטוקול של לוזאן משנת 1923 ממחיש זאת?
  - השאלה המרכזית העולה מהפרוטוקול היא האם היו חילופים של קבוצות דתיות או קבוצות אתניות.
  - בהסכמי לוזאן נקבע על חילופי אוכלוסין של כ 2 מיליון אנשים, ללא מתן זכות שיבה: יוונים נשלחו מתורכיה ותורכים נשלחו מיוון.
  - בפועל עברו חברי הכנסייה האורתודוקסית היוונית שהיו נתינים תורכים ומוסלמים שהיו נתינים יוונים.
- ב. כיצד ההגדרות של המושגים "אזרח" ו"מולדת" שונות בין אירופה והמזרח התיכון?
  - אזרח – המילה אזרח לא קיימת במזה"ת, אלא אומרים "בן ארץ"
  - מולדת – במערב זו מילה משמעותית מאוד, אבל המילה המקבילה בערבית "וטן" אין למילה זו הקשר מדיני. מבחינת הערבים אדם מוגדר על פי השושלת שלו ולא על פי המקום בו נולד.